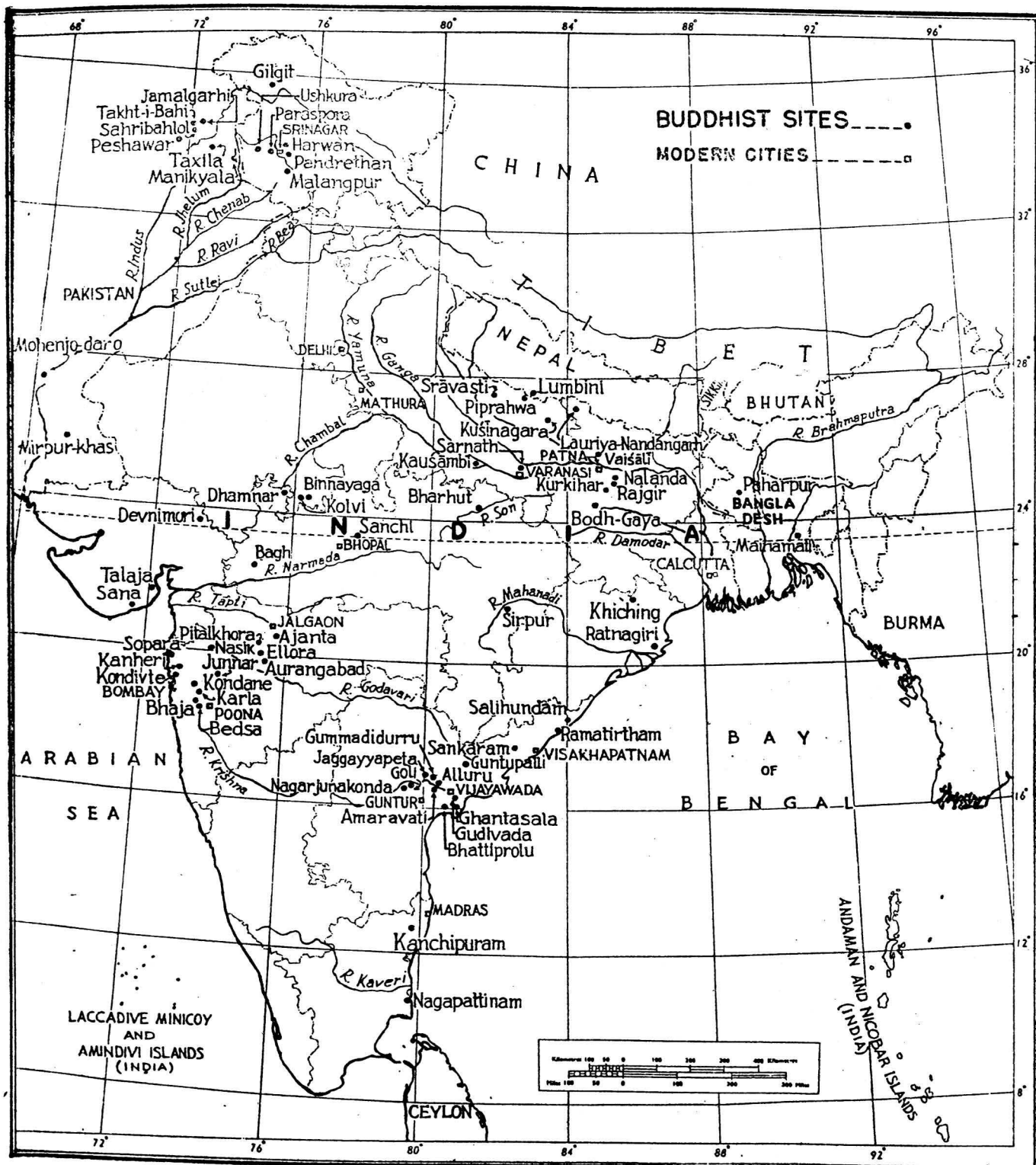




Based upon Survey of India map with the
revision of the Surveyor General of India

The territorial waters of India extend into the sea to a
distance of twelve nautical miles measured from the
appropriate base line

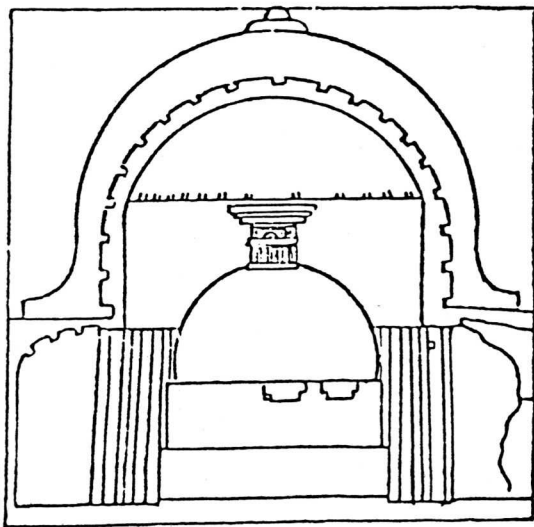
© Government of India Copyright 1967

ที่พิมพ์ : Debala Mitra , **Buddhist Monument**,
Calcutta : Sahitya Samsad Pvt.Ltd., 1980.

เจติยะ-คฤห

ในพุทธศาสนานิกายหินยานของอินเดีย

ผศ.ปาริสุทธิ์ เลิศคชาธาร *



* สาขาการอนุรักษ์และฟื้นฟูสถาปัตยกรรม และชุมชน
คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยรังสิต

ความหมายของเจติยะ-คฤห

คำว่า “เจติยะ-คฤห” (Chaitya-griha) เป็นภาษาสันสกฤต หรือเรียกว่า Chaitya - Hall หรือ เจติยะ-พระ (Chaitya-ghara) หรือ ฎปะ-พระ (Thupaghara) หมายถึง สถานที่ศักดิ์สิทธิ์เป็นที่ประดิษฐานสิ่งทีควรค่าแก่การเคารพบูชา เช่น สถูปหรือพระพุทธรูป เป็นต้น และมีบริเวณที่ให้ประชาชนมาทำการปฏิบัติบูชาและพักผ่อน หรือหลบแดดหลบฝนด้วย มีทั้งที่สร้างขึ้นกลางแจ้งและเจาะเข้าไปในภูเขา อาคารในลักษณะนี้มีอายุอยู่ในราว ๒๕๐ ปีก่อนคริสตกาลถึงประมาณ ปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๗

ที่มาของเจติยะ-คฤห

ในการที่จะจรรโลงพุทธศาสนาในอินเดียให้ดำรงอยู่สืบไป พุทธศาสนิกชนจำเป็นต้องลอกเลียนแบบพิธีกรรมบางอย่างมาจาก ศาสนาพราหมณ์ ซึ่งเจริญขึ้นแข่งขันกับพุทธศาสนา เช่น การสร้าง เจติยะ (สถานที่ศักดิ์สิทธิ์) ขึ้นเพื่อบูชา ซึ่งเป็นที่นิยมกันมาก โดยทั่วไป เจติยะตามประเพณีเดิม หมายถึง เนินดินที่พูนขึ้นเหนือองค์คารของ บุคคลสำคัญ และมักมีกลุ่มต้นไม้ก่อกขึ้นตรงกลางเนิน เจติยะใน ลักษณะนี้พบได้ตามชายหมู่บ้านซึ่งเป็นวิธีการบูชาที่สะดวกและ ประหยัดกว่าพิธีกรรมบูชาพระเจ้าของพวกอารยันมาก เมื่อพุทธศาสนา รับเอการบูชาเจติยะเข้ามาดัดแปลงเป็นสถูปที่บรรจุองค์หรืออัฐิ ของพระพุทธเจ้า ซึ่งก็เป็นที่นิยมกันมาตั้งแต่สมัยพระเจ้าอโศกมหาราช ราว ๒๕๐ ปีก่อนคริสตกาลหรือราว พ.ศ.๓๐๐ เป็นต้นมา

ถึงแม้ว่าพระเจ้าอโศกมหาราชจะเป็นองค์อุปถัมภ์ภพพระพุทธศาสนา และได้เผยแผ่พุทธศาสนาออกไปทั่วประเทศจนกลายเป็น ศาสนาประจำชาติ แต่พระองค์ก็ได้ปิดกั้นสิทธิเสรีภาพในการนับถือ ลัทธินิกายอื่นๆ เหล่านี้กับขบขโยคือชีวิก(Ajivikas) ก็ได้รับการอุปถัมภ์ จากพระองค์ด้วย ได้โปรดเกล้าให้สร้างศาสนสถานของลัทธิอื่นๆด้วยเงิน ของรัฐ

เพื่อเป็นการพิสูจน์ความเชื่อพื้นฐานของลัทธิของพวกโยคีคือชีวิตที่ว่า “การเปลี่ยนแปลงและการเคลื่อนไหวทั้งมวลเป็นมายา ในความจริงแล้วโลกนี้เป็นนิรันดร์ไม่เคลื่อนที่และหยุดนิ่ง” พวกนี้จึงปฏิเสธการเลือกใช้โครงสร้างศาสนสถานที่ยึดด้วยไม้และอิฐตามรูปแบบประเพณีนิยม แต่หันมาเลือกใช้การสกัดหินเข้าไปเป็นถ้ำ “อันเป็นอมตะตลอดกาล” ตามเนินเขาและเพิงผา เพื่อทำเป็นศาสนสถานของตน ถึงแม้ลักษณะเหล่านี้จะเป็นรูปทรงทางสถาปัตยกรรมแบบใหม่ แต่พวกเขาก็ยังยึดติดอยู่กับโครงสร้างบางอย่างของอาคารประเภทที่อยู่อาศัยทั่วไปที่เป็นเครื่องมือของชาวบ้านอยู่ดี พวกโยคีคือชีวิตใช้เวลาหลายปีสำหรับการแสวงหาสถานที่ที่จะเป็นถ้ำแบบธรรมชาติในหุบเขา และพวกเขาก็ได้กลายเป็นพวกแรกที่ริเริ่มรูปแบบใหม่ๆ ไปโดยปริยาย ซึ่งจะได้รับการพัฒนาให้เจริญขึ้นในสมัยต่อมา ไป

เมื่อพุทธศาสนาได้รับการยอมรับนับถือ ก็ย่อมต้องมีสิ่งก่อสร้างตามมา แรกทีเดียวพวกพระมักสร้างกระท่อมตามเนินเขา แต่ก็ต้องเผชิญกับน้ำที่ไหลบ่าทะลักลงมาจากภูเขา ซึ่งเกิดจากฝนที่ตกลงมาตลอด ๖ เดือน อันสามารถทำลายบ้านเรือนและสถูปกลางแจ้งให้ราบพนาสุรไปได้ ดังนั้นจึงได้พยายามสร้างอาคารเพื่อการปฏิบัติบูชาที่คงทนถาวร สามารถป้องกันสภาพอากาศที่รุนแรง รูปแบบศาสนสถานของพวกโยคีคือชีวิตจึงถูกนำมาใช้ นั่นคือการเจาะถ้ำเข้าไปในภูเขา ซึ่งก็ยังคงเป็นการสลักหินลอกเลียนแบบเครื่องมือเหมือนเดิม

สาเหตุอีกประการหนึ่งในการสร้างศาสนสถานแบบที่สกัดเข้าไปในภูเขาคือ ในสมัยเริ่มแรกนั้น สถูปในพุทธศาสนาสร้างด้วยดินพูนเป็นเนิน ตกแต่งด้วยพวงมาลัยและธงของผู้แสวงบุญ มีรั้วไม้ล้อมรอบเพื่อกันอาณาเขตสำหรับการเดินจงกรมรอบสถูป โดยพระผู้เดินจงกรมจะท่องโคลกหรือบทสวดไปด้วย ใกล้ๆ กับสถูปมีกระท่อมไม้แบบง่ายๆ สำหรับเป็นที่อยู่อาศัยของพระ ซึ่งไม่มีหลักฐานเหลือให้เห็นถึงปัจจุบันแล้ว ภายหลังต่อมาก็มีการพัฒนาเพื่อให้ได้ศาสนสถานที่ยิ่งใหญ่กว่าเดิม พุทธศาสนิกชนและพระสงฆ์ได้พยายามหาสถานที่ที่จะสร้างศาสนสถานที่ยิ่งใหญ่ ในที่สุดก็ได้แนวเขาบริเวณที่ราบสูงเดคชานาบรรจบกับชายฝั่งทะเลตะวันตกที่เป็นช่องเขาและหน้าผา ซึ่งบริเวณนี้สามารถเดินทางมาได้จากทางแม่น้ำกาลยัน (Kalyan) หรือทางเดินเท้าของพ่อค้าวานิช

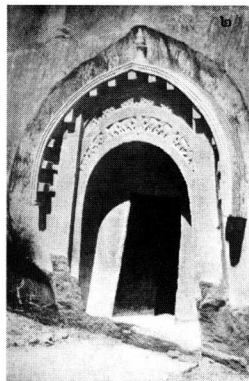
จะเห็นได้ว่าเจดีย์-คฤห หรือศาสนสถานแบบที่เจาะเป็นถ้ำเข้าไปในภูเขานั้น สร้างขึ้นเพื่อจุดมุ่งหมายสำคัญที่เหมือนกันคือ เพื่อให้เป็นศาสนสถานที่ยึดคงถาวรและเสถียรสำหรับการปฏิบัติบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่อยู่ในนั้น เจดีย์-คฤหพบอย่างหนาแน่นบริเวณกลุ่มเมืองทางทิศตะวันตก นอกจากนั้นก็ยังพบอยู่ทางเมืองแถบตะวันออกและที่แคว้นอันธาระอีกเล็กน้อย

ภาพที่ ๑

ภาพสลักเรื่องพุทธประวัติ ที่ประตูทางเข้าด้านทิศตะวันออกของสถูปหมายเลข ๑ ที่สาญจี สังเกตหลังคากระท่อมเป็นรูปครึ่งวงกลม

ภาพที่ ๒

ด้านหน้าของถ้ำโลมัสสุชิ แกะสลักหินเป็นโครงสร้าง เลียนแบบเครื่องมือ



รูปแบบของเจดีย์-คฤห

รูปแบบของเจดีย์-คฤห ยังคงมีการนำเครื่องมือเข้ามาประกอบ และมีการเลียนแบบโครงสร้างไม้อยู่โดยทั่วไป ทั้งภายนอกและภายในอาคาร แม้บางครั้งรายละเอียดโครงสร้างไม้ไม่จำเป็นสำหรับอาคารแบบนี้ก็ตาม การสลักหินเลียนแบบเครื่องมือจึงดูเป็นการประดับตกแต่งมากกว่าทำหน้าที่ในด้านประโยชน์ใช้สอย ซึ่งแสดงให้เห็นถึงรสนิยมของช่างในสมัยนั้น ที่ยังยึดติดอยู่กับโครงสร้างไม้ ซึ่งเป็นโครงสร้างที่ละเอียดประณีตมาทุกยุคสมัย จนช่างไม่อาจจะเลยมองเข้าไปได้ เมื่อเห็นโครงสร้างไม้จินตนาจึงนำมาใช้กับอาคารที่สกัดจากหิน ตั้งแต่สมัยแรกจนถึงสมัยสุดท้ายของการสร้างเจดีย์-คฤห

เจดีย์-คฤห แบ่งออกเป็น ๓ แบบตามลักษณะแผนผัง ได้แก่ แบบผังกลม (circular) แบบผังสี่เหลี่ยมผืนผ้าปลายมน (apsidal) และแบบผังสี่เหลี่ยมผืนผ้าปลายตัด (quadrilateral)

ในช่วงแรกๆ เจดีย์-คฤหทำขึ้นตามความต้องการของศาสนิกชนที่มาทำพิธีปฏิบัติบูชาสถูปซึ่งประดิษฐานอยู่ภายในและเดินจงกรมเวียนรอบสถูป เป็นเหตุให้ผู้สร้างเริ่มทำรูปแบบเฉพาะขึ้น คือลักษณะแผนผังกลมเพื่อให้ง่ายกับรูปทรงของสถูปและมีหลังคากลมเช่นกัน ซึ่งคงสร้างขึ้นโดยเอารูปแบบมาจากกระท่อมต่างๆ ไปในสมัยนั้น ดังปรากฏเป็นภาพสลักในสมัยต้นๆ ที่ภารhut (Bharhut) สาญจี (Sanchi) หรืออมราวตี (Amravati) เป็นต้น (ภาพที่ ๑)

เจดีย์-คฤหาสน์แบบมณฑล

หนึ่งในบรรดาเจดีย์-คฤหาสน์ที่เก่าแก่ที่สุดคือ เจดีย์-คฤหาสน์แบบมณฑลที่ถ้ำโลมัสตฤชี (Romas Richi : ภาพที่ ๒) แถบเทือกเขาพาราบาร์ (Barabar) แคว้นพิหารทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือของอินเดีย อายุประมาณ ๒๕๐ ปีก่อนคริสตกาล ซึ่งคงขุดเจาะในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช ลักษณะของถ้ำประกอบด้วยห้องสี่เหลี่ยมผืนผ้าเพื่อเป็นที่ชาวพุทธมาชุมนุมในการปฏิบัติบูชา ถัดเข้าไปเป็นห้องรูปกลมที่ว่างเปล่าไม่มีสถูปประดิษฐานอยู่ ซึ่งได้มีผู้ตั้งข้อสันนิษฐานไว้หลายประการ เช่น ความว่างเปล่าเป็นปรัชญาซึ่งใช้แทนสถูป หรืออาจเคยมีสถูปที่สร้างด้วยวัสดุที่ไม่คงทนถาวรตั้งอยู่ แต่ได้สูญหายหรือพังทลายไปแล้ว ซึ่งข้อสันนิษฐานประการหลังนี้เกิดจากการสังเกตภาพสลักที่ขุมประตูดั้งด้านบนทางเข้าของถ้ำ ซึ่งแกะสลักเป็นรูปสถูปชานช้างด้วยแถวของช้าง ถ้ำแห่งนี้ถือได้ว่าเป็นสุดยอดของบรรดาเจดีย์-คฤหาสน์แบบมณฑลทั้งหลาย

เจดีย์-คฤหาสน์ที่ถ้ำโลมัสตฤชี มีขุมประตูดั้งเป็นรูปวงโค้งเกือกม้า (กุฑู : kudu) ส่วนยอดตรงกลางของกุฑูประดับด้วยบราลี ซึ่งนำแบบมาจากบราลีดินเผาที่ประดับอยู่ตามอาคารเครื่องไม้ มีการแกะสลักหินเป็นแปลนรองรับกุฑูนี้เป็นระยะๆ ถัดลงมาเป็นขุมโค้งเหนือประตูสองแถบ แถบบนสลักตกแต่งเป็นลวดลายแผ่นไม้ไผ่สานเป็นระแนงตามแบบสถาปัตยกรรมที่มุงด้วยหญ้าหรือไม้ไผ่ ส่วนแถบล่างตกแต่งโดยการแกะสลักเป็นรูปแถวของช้างหันหน้าเข้าหาสถูปที่อยู่ตรงกลาง ซึ่งคงหมายถึงการเดินประทักษิณรอบสถูป ห้องรูปกลมของถ้ำโลมัสตฤชีคลุมด้วยหลังคารูปโดมครึ่งวงกลม ส่วนคูหาหรือห้องสี่เหลี่ยมผืนผ้ามุงด้วยหลังคาโค้งประทุน (barrel vaulted) เสาประตูด้านหลังถ้ำสอปเข้าหากันตามแบบเครื่องไม้ (ภาพที่ ๓)

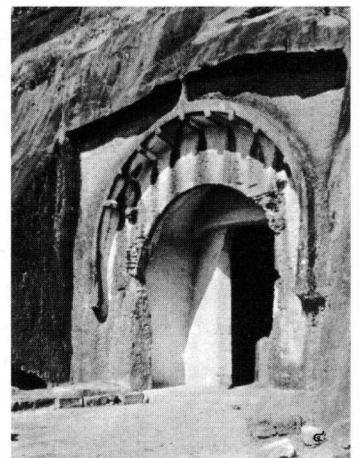
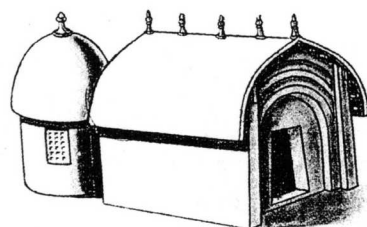
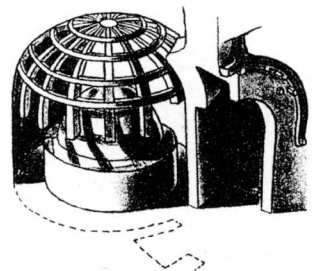
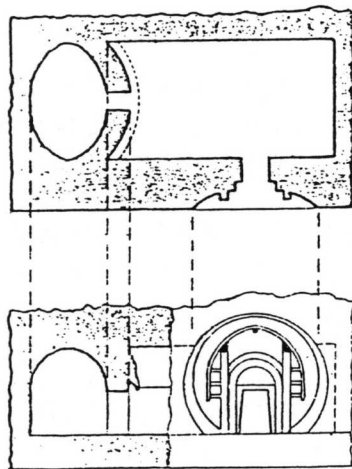
ถ้ำเจดีย์-คฤหาสน์แบบมณฑลซึ่งสร้างขึ้นในสมัยต่อมาที่สำคัญ ได้แก่ ถ้ำกัณฑุปาลลี (Guntupalli) ในแคว้นอันธาระ ทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือของอินเดีย อายุราว ๒๐๐ ปีก่อนคริสตกาล เป็นถ้ำขนาดเล็ก ประกอบด้วยห้องรูปกลมประดิษฐานสถูป มีทางเข้าด้านหน้าขนาดเล็กสู่ห้องรูปกลมนี้แต่ไม่มีห้องสี่เหลี่ยมผืนผ้าแบบถ้ำโลมัสตฤชี คือเมื่อเดินผ่านประตูเข้ามาก็จะพบห้องรูปกลมทันที เพื่อให้แสงส่องต้องมายังสถูป ก่อให้เกิดบรรยากาศศักดิ์สิทธิ์และเคร่งขรึม ประตูทางเข้าด้านหน้าถ้ำมีการเปลี่ยนแปลงไปจากถ้ำโลมัสตฤชีคือ วงโค้งเกือกม้าหรือกุฑูไม่มีการตกแต่งและไม่มีบราลีตั้งอยู่ข้างบน ซึ่งลักษณะนี้จะกลายเป็นต้นแบบของกุฑูของอินเดียภาคตะวันตกในเวลาต่อมา ส่วนห้องรูปกลมคลุมด้วยหลังคากลมสลักเป็นซี่โครงสานคล้ายโครงสร้างของร่มสถูปที่ตั้งอยู่ภายในมีฐานกลมสูงอันจะเป็นรูปเก็นครึ่งวงกลมเล็กน้อยและยังไม่มีมีการตกแต่งใดๆ (ภาพที่ ๔)

ภาพที่ ๓

แผนผัง รูปด้าน และลักษณะของถ้ำโลมัสตฤชี

ภาพที่ ๔

ด้านหน้าของถ้ำ ที่กัณฑุปาลลีและโครงสร้างภายใน



การสร้างเจดีย์-คฤหาสน์แบบผังกลมยังคงกระทำอย่างต่อเนื่องเรื่อยมา มีการเปลี่ยนแปลงเพียงเล็กน้อย จนกระทั่งราว ๕๕ ปีก่อนคริสตกาลเป็นต้นมาจึงหมดความนิยมลง เพราะมีขนาดเล็กและคับแคบ ไม่เพียงพอสำหรับพุทธศาสนิกชนจำนวนมากๆที่มาปฏิบัติบูชา แต่อย่างไรก็ตามรูปแบบนี้ก็ได้กลายเป็นต้นแบบของพัฒนาการของเจดีย์-คฤหาสน์รูปแบบอื่นๆในสมัยต่อมา โดยเฉพาะอย่างยิ่งเจดีย์-คฤหาสน์แบบใหม่ คือ แบบผังสี่เหลี่ยมผืนผ้าปลายมนที่มีขนาดใหญ่กว่า ซึ่งได้รับการพัฒนาให้เจริญขึ้นเป็นลำดับ

ถ้าเจดีย์-คฤหาสน์แบบผังสี่เหลี่ยมผืนผ้าปลายมน

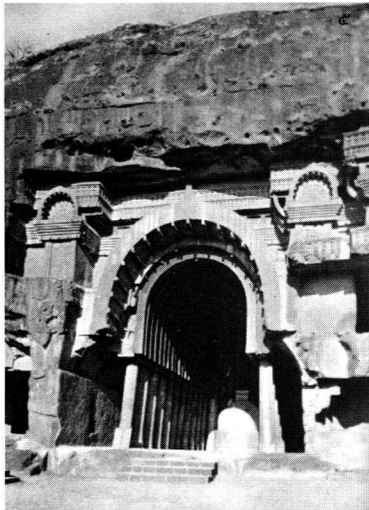
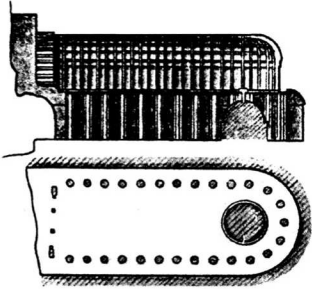
เจดีย์-คฤหาสน์แบบผังสี่เหลี่ยมผืนผ้าปลายมน เป็นรูปแบบที่ได้รับความนิยมมากที่สุด พบอยู่มากทางภาคตะวันตกของประเทศอินเดีย เป็นพัฒนาการมาจากรูปแบบแผนผังเจดีย์-คฤหาสน์แบบกลม แต่เอาผนังกันห้องรูปกลมกับห้องโถงออก แล้วค่อยๆขยายยื่นส่วนหน้าให้ยาวออกไป มีเสาล้อมขนานไปกับรูปทรงของเจดีย์-คฤหาสน์ ซึ่งต่อมากจะกลายเป็นผังเจดีย์คฤหาสน์ของอินเดียตะวันตก ลักษณะดังกล่าวคงเป็นวิวัฒนาการของอินเดียเองมากกว่าที่จะรับมาจากต่างชาติ เนื่องจากความจำเป็นและความต้องการของพิธีกรรมทำให้ต้องขยายตอนหน้าออกไปตามจำนวนพุทธศาสนิกชนที่เพิ่มมากขึ้น เปิดทางเข้าด้านหน้าแทนด้านข้างเพื่อความสะดวกในการเดินเข้า และการตกแต่งให้วิจิตรงดงามและต้องการแบ่งแยกทางเดินด้านข้างกับบริเวณที่มานั่งชุมนุม ออกอย่างเป็นสัดส่วน

ลักษณะทั่วไปของเจดีย์-คฤหาสน์แบบผังสี่เหลี่ยมผืนผ้าปลายมน คือ เมื่อเดินผ่านประตูทางเข้าด้านหน้าเข้ามา ก็จะพบกับห้องโถงรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ายาว ที่ปลายอีกด้านหนึ่งเป็นรูปโค้งมนครึ่งวงกลม เพื่อให้รับกับรูปทรงของสถูปที่ตั้งอยู่ มีแถวของเสาสองแถวมาแบ่งห้องตามด้านยาวเป็น ๓ ส่วน ส่วนตรงกลางสำหรับนั่งพักผ่อนหรือทำพิธี ส่วนด้านข้างทั้ง ๒ ข้างมีพื้นที่น้อยกว่าส่วนแรกสำหรับเป็นทางเดิน แล้วโค้งไปยังด้านหลังของสถูป ถ้าแบบนี้สลักตั้งฉากกับเขาหรือหน้าผาเพื่อให้แสงภายนอกส่องเข้ามาภายในถ้ำได้

เจดีย์-คฤหาสน์แบบผังสี่เหลี่ยมปลายมน ที่สร้างขึ้นเนื่องในพุทธศาสนานิกายหินยานที่สำคัญๆ ได้แก่

๑. ภาซา (Bhaja) อายุประมาณ ๑๕๐-๗๐ ปีก่อนคริสตกาลตั้งอยู่ที่ตำบลปูนะ (Puna) ในทิวเขาหิมาลัย แถบภาคตะวันตกของอินเดีย เชื่อว่าเป็นเจดีย์-คฤหาสน์แบบผังสี่เหลี่ยมปลายมนที่เก่าแก่ที่สุด คงสลักขึ้นทางด้านหน้าของถ้ำเปิดโล่ง ซึ่งไม่เคยปรากฏในเจดีย์-คฤหาสน์หรือสถานใดในอินเดียมาก่อน ทางเข้าที่สลักเป็นรูปวงโค้งเกือบกลม (กู่) ขนาดใหญ่ อย่างละเอียด ประณีต มีความมั่นคงแข็งแรง ที่โถงของวงโค้งเกือบกลมมีการสลักหินเลียนแบบแปลนไม้รองรับเป็นระยะๆ ลานกว้างด้านหน้าเชื่อว่าเดิมมีมุขเป็นโครงสร้างไม้ยื่นต่อออกมาจากวงโค้งเกือบกลม แต่ปัจจุบันชำรุดหักหายไปหมดแล้ว มุขนี้คงมีลักษณะเดียวกับวงโค้งขนาดเล็กที่สลักประดับอยู่ตามผนังด้านหน้าถ้ำ ซึ่งมีรูปตารางเหมือนไม้ระแนงปิดอยู่เป็นการช่วยกรองแสง ทำให้แสงที่ส่องเข้าไปภายในถ้ำไม่เจิดจ้าจนเกินไป ก่อให้เกิดบรรยากาศที่ลึกลับและศักดิ์สิทธิ์ขึ้น (ภาพที่ ๕)

เพดานของทางเดินยาวตรงกลางเป็นรูปโค้งประทุนครึ่งวงกลม โดยสลักไม้เป็นจันทน์เป็นระยะๆ ขนานไปตามเพดานโค้ง มีคานและเสาหินรองรับอยู่ เสาเป็นรูปแปดเหลี่ยมสอบเข้าหากัน ซึ่งเป็นการเลียนแบบเครื่องไม้อย่างชัดเจน ส่วนทางเดินด้านข้างทั้งสองข้าง (ขนานทางเดินตรงกลาง) มีเพดานโค้งเป็นรูปหนึ่งในสี่ของวงกลม (half-arch) รองรับด้วยจันทน์และแปะที่สลักจากหิน ถ้ามวัดความยาว ๕๕ ฟุต และกว้าง ๒๖ ฟุต ทางเดินด้านข้างกว้างด้านละ ๓.๕ ฟุต เสาเอียงออกจากเส้นตั้งฉาก ๕ นิ้ว มีจำนวน ๒๗ ต้น มีความสูงจากพื้นถึงเพดานโค้ง ๒๙ ฟุต ที่ส่วนปลายของถ้ำเป็นที่ตั้งของสถูปซึ่งมีเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ ๗.๘ ฟุต ฐานกลมสูงประมาณ ๓.๔ ฟุต



ภาพที่ ๕ ด้านหน้าถ้ำภาซา / รูปตัดด้านข้างและแผนผัง

อันตะเป็นรูปเกินครึ่งวงกลม รองรับบัลลังก์รูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ซ้อนลดหลั่นกัน ๒ ชั้น ตรงกลางมีช่องสำหรับเสียบฉัตร แต่ปัจจุบันหักหายไปแล้ว (ภาพที่ ๖)

ถ้าภาษานี้เป็นเสมือนตัวแทนที่บ่งบอกถึงความพยายามในการก่อสร้างในยุคเริ่มแรกอันเป็นแม่แบบให้แก่เจติยะ-คฤหแบบเดียวกันนี้ ในช่วงเวลาเดียวกันหรือในระยะต่อมา แม้ว่าหินจะเป็นที่นิยมในการก่อสร้างก็ตาม แต่ช่างมิได้ละทิ้งโครงสร้างไม้ที่งดงามมาทุกยุคสมัยได้นำมาผสมผสานกันได้อย่างยอดเยี่ยม

๒. อชันตา ๑๐ (Ajanta 10) อายุโดยประมาณ ๑๕๐-๗๐ ปี

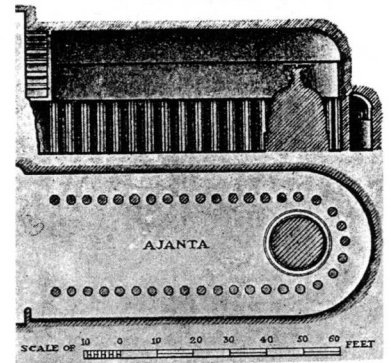
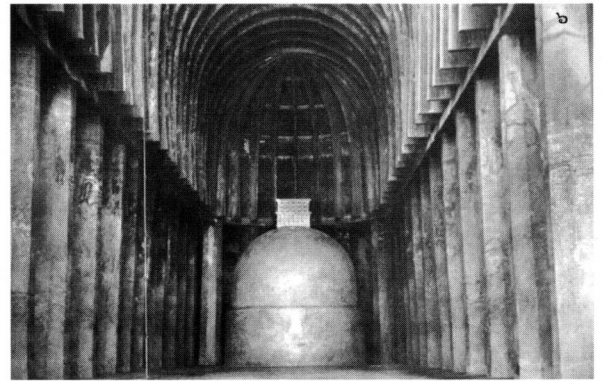
ก่อนคริสตกาล อชันตาเป็นสถานที่ที่เกิดจากการเจาะสลักหินเข้าไปในภูเขา บริเวณแนวทิวเขาอินธยาริเป็นจำนวนมาก ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของอินเดีย เป็นศาสนสถานในพุทธศาสนาที่มีอายุตั้งแต่ ๒๐๐ ปีก่อนคริสตกาลจนถึงคริสต์ศตวรรษที่ ๗ ถ้าเหล่านี้นครบคลุมพื้นที่สามในสี่ไมล์ของเทือกเขา รอบทิวหน้าผาแม่น้ำแม่น้ำวโรหะนี บริเวณของถ้ำเป็นรูปพระจันทร์ครึ่งเสี้ยว มีการกำหนดจุดเริ่มต้นของถ้ำจากทิศตะวันตกไปจนถ้ำสุดท้ายทางตะวันออกสุด

อชันตา ๑๐ เป็นเจติยะ-คฤหแบบผังสี่เหลี่ยมผืนผ้าปลายมนที่สำคัญในระยะต้นๆ ลักษณะโดยทั่วไปคล้ายกับที่ภาษาแต่มีขนาดใหญ่กว่าเดิม มีมุขด้านหน้าเป็นไม้ เสาที่อยู่ภายในถ้ำยังคงเป็นเสาแปดเหลี่ยมแบบเรียบง่าย จำนวน ๓๔ ต้น คานที่ตั้งอยู่เหนือแถวเสายึดสูงชันมาก ทำให้ความสูงของเพดานโค้งลดลง ส่วนโค้งของเพดานเหนือทางเดินตรงกลางมีจันทันที่ทำด้วยไม้ แต่จันทันของเพดานเหนือทางเดินด้านข้างกลับเป็นการสลักหินเลียนแบบเครื่องไม้แทน ภายในถ้ำมีจิตรกรรมฝาผนังตกแต่ง เช่น ภาพชาดก ภาพราชาและราชสกุล กำลังบูชาสถูปและต้นศรีมหาโพธิ์ ส่วนสถูปที่อยู่ภายในเป็นแบบเรียบง่าย ตั้งบนฐานกลมซ้อนลดหลั่นกัน ๒ ชั้น อันตะเป็นรูปเกินครึ่งวงกลม ถัดขึ้นไปเป็นบัลลังก์ ๒ ชั้น รองรับฉัตรซ้อนกัน ๓ ชั้น ฉัตรมีลักษณะเป็นแผ่นหินแบนๆ แผ่นล่างมีขนาดเล็กกว่าแผ่นบน (ภาพที่ ๗)

๓. อชันตา ๙ (Ajanta 9) อายุโดยประมาณ ๖๐-๕๐ ปีก่อนคริสตกาล เป็นถ้ำที่ตั้งอยู่

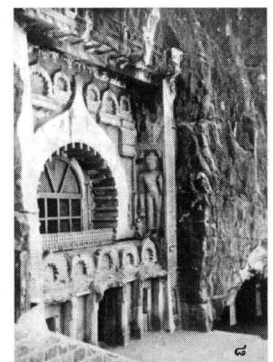
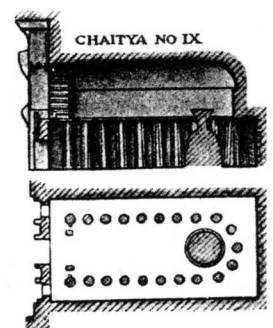
ติดกับอชันตา ๑๐ แต่มีขนาดเล็กกว่า การออกแบบเน้นการตกแต่งทางด้านหน้ามุขเป็นหลัก ทางเข้าด้านหน้าไม่เปิดโล่งและมุขเป็นหินล้วนไม่มีเครื่องไม้มาประกอบอีกต่อไป โดยแบ่งผนังด้านหน้าหรือมุขเป็น ๒ ชั้น ชั้นบนเจาะช่องหน้าต่างเป็นวงโค้งเกือบกึ่งวงกลม มีแปดสลักหินรองรับวงโค้งเป็นระยะๆ และทำเป็นระเบียงยื่นออกมา มีลูกกรงสลักหินเป็นรูปตารางสานกันอยู่ ชั้นล่างเจาะเป็นประตูทางเข้าตรงกลาง และมีช่องหน้าต่างเล็กๆ ขนาบข้างประตู เพื่อให้แสงส่องเข้ามายังทางเดินด้านข้างภายในถ้ำได้ ส่วนบนของชั้นล่างสลักเป็นวงโค้งเกือบกึ่งวงกลมเล็กเรียงรายกัน ๕ อัน เสาติดผนังรูปสี่เหลี่ยมที่ขนาบข้างประตูและหน้าต่างเริ่มมีฐานเชิงรูปสี่เหลี่ยม จตุรัสรองรับและเสาดังได้ฉาก ที่ผนังด้านข้างของมุขชั้นบนมีการแกะสลักพระพุทธรูปประทับยืนองค์ใหญ่ปางประทานพร ซึ่งคงสลักเพิ่มเติมภายหลังราวคริสต์ศตวรรษที่ ๔-๖ เนื่องจากมีพุทธลักษณะและวงโค้งเหนือพระพุทธรูปเป็นศิลปะแบบคุปตะ (ภาพที่ ๘)

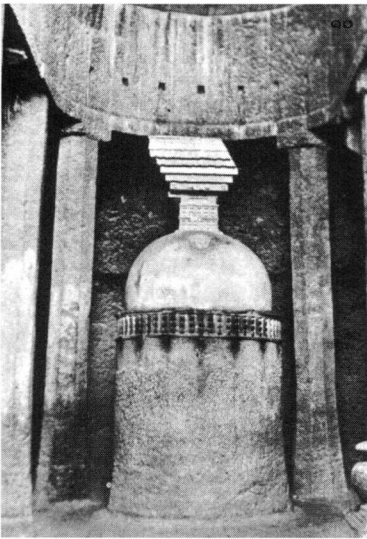
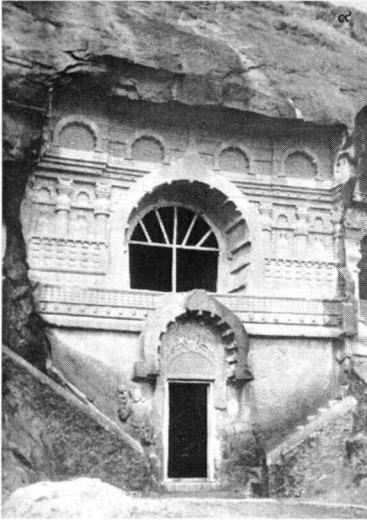
เพดานเหนือทางเดินตรงกลางภายในถ้ำเป็นเพดานโค้งและมีจันทันไม้ตกแต่งอยู่ ส่วนเพดานเหนือทางเดินด้านข้างเป็นเพดานแบนราบซึ่งเกิดขึ้นที่นี่เป็นครั้งแรก เสาภายในถ้ำยังคงเป็นเสาแปดเหลี่ยมเรียบๆ สอดเข้าข้างในเช่นเดิม ที่นี้มีจิตรกรรมฝาผนังที่วาดขึ้นภายหลัง ราวคริสต์ศตวรรษที่ ๔-๕ เป็นรูปราชาและราชสกุลมาบูชาสถูปและต้นศรีมหาโพธิ์ สถูปที่อยู่ภายในมีฐานสูงชันเดียวรองรับอันตะที่มีรูปเกินครึ่งวงกลม ส่วนบนของอันตะประดับด้วยบัลลังก์ ถัดขึ้นไปเป็นฉัตรรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสแบนๆ วางซ้อนกัน ๕-๖ ชั้น



ภาพที่ ๖ สถูป ภายในถ้ำภาษา
ภาพที่ ๗ รูปตัดและแผนผังถ้ำ
อชันตา ๑๐

ภาพที่ ๘ ด้านหน้าถ้ำอชันตา ๙
/ รูปตัดด้านข้างและ
แผนผัง





ภาพที่ ๙ ด้านหน้าถ้ำนาลิก / รูปตัดด้านข้างและแผนผัง

ภาพที่ ๑๐ ภายในถ้ำนาลิก

ภาพที่ ๑๑ ด้านหน้าถ้ำเพทสา / รูปตัดด้านข้างและแผนผัง

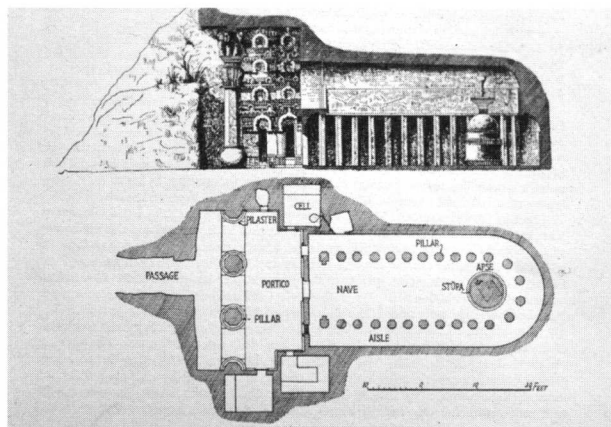


จากลักษณะหลายประการที่แตกต่างไปจากเจติยะ-คฤห์รุ่นก่อนหน้านี้ แสดงให้เห็นว่าช่างพยายามที่จะเลิกใช้ไม้มาเป็นส่วนประกอบให้มากที่สุด และเน้นการประดับตกแต่งด้านหน้าถ้ำให้มากขึ้น ซึ่งตรงกันข้ามกับภายในถ้ำที่ตกแต่งอย่างเรียบง่าย เพื่อให้เกิดบรรยากาศที่สงบเคร่งขรึมและศักดิ์สิทธิ์

๔. นาลิก (Nasik) อายุโดยประมาณ ๖๐-๕๐ ปีก่อนคริสตกาล ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของอชันดา เป็นถ้ำที่ไม่มีการต่อเติมมุขด้านหน้าด้วยเครื่องมือเช่นเดียวกับอชันดา ๙ มุขด้านหน้าแบ่งเป็น ๒ ชั้น ชั้นล่างเป็นผนังเรียบๆ ตรงกลางเจาะช่องประตู เหนือประตูมีวงโค้งเกือกม้า ซึ่งเป็นวงโค้งบอดสลักทับ ด้านข้างประตูสลักเป็นรูปทวารบาลขนาดใหญ่ ส่วนมุขชั้นบนตรงกลางเจาะเป็นช่องหน้าต่างรูปวงโค้งเกือกม้า (กุฑู) ขนาดใหญ่ โปรง มีระเบียงยื่นออกมาผนังด้านข้างของหน้าต่างนี้มีภาพสลักอยู่โดยตลอด โดยสลักเป็นรูปประเพณีมีเสาสลักกับสถูปที่อยู่ในซุ้มวงโค้งเกือกม้าขนาดเล็ก และส่วนบนสุดของผนังถ้ำด้านหน้าสลักเป็นวงโค้งเกือกม้าบอดเรียงกัน ๔ อัน ภาพสลักรูปเสามีการตกแต่งมากขึ้น คือมีหัวเสาเป็นรูปประพจน์ ถัดขึ้นไปเป็นฐานสี่เหลี่ยมแบนๆ ซ้อนกัน รองรับภาพสลักรูปสัตว์นั่งอยู่ (ภาพที่ ๙)

เพดานภายในถ้ำเป็นเพดานโค้ง มีโครงสร้างไม้รองรับอยู่โดยตลอด สถูปที่อยู่ท้ายถ้ำมีฐานสูงมาก ส่วนบนของฐานมีเวทีการรองรับองค์อันทวะรูปครึ่งวงกลม ถัดขึ้นไปเป็นบัลลังก์รองรับฉัตรที่เป็นแผ่นสี่เหลี่ยมซ้อนกัน เสายังคงเป็นแปดเหลี่ยม แต่มีรูปแบบที่พัฒนาขึ้นไปอีกขั้นหนึ่งคือ มีฐานเขียนซ้อนกันรองรับหม้อน้ำหรือหม้อปฐมนพณะ (ghata-bases) หัวเสาเป็นรูปแปดเหลี่ยมและมีบัวหัวเสาเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส แต่เสาที่ตั้งอยู่บริเวณส่วนโค้งท้ายถ้ำเป็นเสาแปดเหลี่ยมธรรมดาที่มีหัวเสาเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสเท่านั้น อาจเป็นเพราะอยู่ในบริเวณที่ลบลายตา จึงไม่จำเป็นต้องตกแต่งมากหรืออาจเพื่อให้รับกับสถูปที่ตกแต่งอย่างเรียบง่าย หากตกแต่งเสาบริเวณนี้มากเกินไปอาจทำให้สถูปที่มีความสำคัญสูงสุดในถ้ำถูกข่มไว้ไม่ดึงดูดสายตาของผู้คนที่เข้ามาภายใน หรืออาจเป็นการเน้นความเรียบง่ายของบริเวณนั้นเพื่อให้เกิดบรรยากาศที่เงียบสงบและเคร่งขรึม (ภาพที่ ๑๐)

๕. เพทสา (Bedsa) อายุโดยประมาณ ๔๐-๒๐ ปีก่อนคริสตกาลตั้งอยู่ทางใต้ของภาษาแถบลุ่มแม่น้ำกฤษณาทางภาคตะวันตกของอินเดีย เจติยะคฤห์เพทสาเป็นงานที่บรรลุถึงความสำเร็จตามความต้องการด้านความงามแห่งหนึ่งมีรูปแบบการพัฒนาที่ดีมากดังเช่น เริ่มมีเฉลียงหน้าถ้ำเป็นครั้งแรก โดยทำขนาดไปทางด้านหน้าถ้ำแต่มีความยาวกว่า มีเสาแปดเหลี่ยมขนาดใหญ่ ๒ ต้นขนาดข้างทางเข้าสู่เฉลียง เสานี้ได้รับการปรับปรุงให้มีสัดส่วนเปรียบกว่าที่นาลิก ฐานเสาเป็นรูปหม้อน้ำ ส่วนหัวเสาเป็นรูปประพจน์ที่มีลายกลีบบัว ซึ่งคงทำตามแบบหัวเสาสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชที่สาญจี ๒ และ



การหุด องค์ระฆังรองรับบัลลังก์ ถัดขึ้นไปเป็นแผ่นสี่เหลี่ยมซ้อนกัน รองรับรูปสัตว์ ๒ ตัว และได้มีการตกแต่งเพิ่มเติมมากกว่าที่นาลิก คือ สัตว์ทั้งสองตัวมีคนขี่ อยู่ตัวละ ๑ คน เสาต้นหนึ่งเป็นรูปม้าและอีกต้นหนึ่งเป็นรูปช้าง รูปสัตว์ที่มีคนขี่นี้เป็นสิ่งที่ดึงดูดสายตาเป็นอย่างมาก รูปบุคคลทั้งหลายและชายหนุ่มๆ มีเครื่อง-

ระดับมาก สะท้อนให้เห็นถึงสภาพการดำเนินชีวิตของบุคคลในสมัยนั้นได้เป็นอย่างดี เป็นประติมากรรมหินที่ดูมีชีวิตและวิญญาณ ลักษณะแบบนี้คงพัฒนามาจากต้นแบบของเปอร์เซีย และได้คงอยู่ในอินเดียต่อไปอีกเป็นเวลานาน ส่วนผนังของเจดีย์ทั้งสองข้างก็มีเสาในลักษณะเดียวกันเช่นนี้ (ภาพที่ ๑๑)

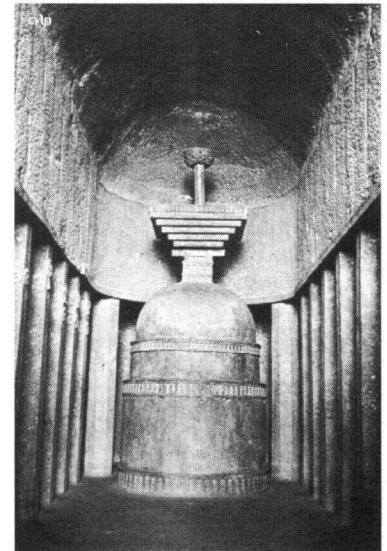
มุขด้านหน้าก็ทำสืบทอดมาจากนาลิก คือ มุขเป็นหินทั้งหมดแบ่งเป็น ๒ ชั้น ชั้นล่างเจาะเป็นช่องประตู มีซุ้มเป็นกุชูปอด ลวดลายเลียนแบบเครื่องไม้ ชั้นบนเจาะเป็นช่องหน้าต่างในรูปกุชูปอดใหญ่ เพื่อให้แสงผ่านเข้ามาได้ ส่วนภายในห้องโถงยังคงยึดหลักการตกแต่งอย่างเรียบง่าย เพดานโค้งโดยตลอด มีโครงไม้รองรับ เสายังคงเป็นแปดเหลี่ยมเรียบๆ ไม่มีฐานเสาและบัวหัวเสา ที่ส่วนบนของเสาบางต้นมีลวดลายสลักรูปดอกไม้และกัณฑ์หรือกัจจกรประดับอยู่ สถูปมีฐานสูง ๒ ชั้น ชั้นล่างสูงกว่าชั้นบน ส่วนล่างสุดและบนสุดของฐานประดับด้วยเวทिका อันตะรูปครึ่งวงกลมรองรับบัลลังก์และฉัตรที่เป็นแผ่นสี่เหลี่ยมซ้อนกันสูง มีการต่อกันและดอกบัวบานอยู่บน ยอดของฉัตร (ภาพที่ ๑๒)

๖. การ์ลระ (Karla) อายุโดยประมาณ ค.ศ.๑๖๐ ตั้งอยู่ทางทิศเหนือของภาษาห่างจากบอมเบย์ ๔๑ กิโลเมตร เป็นที่ตั้งกลุ่มคูหาของพุทธสถานที่รู้จักกันว่า การ์ลระหรือการ์ลี ประกอบด้วยเจดีย์-คฤหาสน์ใหญ่และถ้ำวิหารอีกเป็นจำนวนมาก เจดีย์-คฤหาสน์ของการ์ลระเป็นศาสนสถานโบราณที่สำคัญมากแห่งหนึ่งด้วยขนาดที่ใหญ่และสมบูรณ์ที่สุด มีการออกแบบให้มีสัดส่วนทั้งงดงามและสมดุล จารึกที่พบในถ้ำมีข้อความว่า “เป็นคูหาศิวาที่มีความงดงามเป็นที่สุดในชมพูทวีป” ถ้ำแห่งนี้สร้างขึ้นโดยภูละपाल (Bhulapala) พ่อค้าชาวไวชัยติ (Vaijayati) เจดีย์-คฤหาสน์นับเป็นจุดสุดยอดของเจดีย์-คฤหาสน์แบบหินยาน (ภาพที่ ๑๓)

เจดีย์-คฤหาสน์มีความยาวถึง ๔๖ เมตร กว้าง ๑๔ เมตร แผนผังไม่ต่างไปจากถ้ำเจดีย์-คฤหาสน์อื่นๆ ทางด้านหน้าของเจดีย์มีเสานาคมหิมาที่ตั้งอยู่โดดๆข้างละ ๑ ต้น (แต่ปัจจุบันเหลือเพียงต้นเดียว) อาจทำให้ผู้ที่มาเยือนบริเวณนี้ถึงกับตะลึงกับความสูงถึง ๑๕.๒ เมตร มีหัวเสาเป็นทรงระฆังรองรับบัลลังก์ที่มีสิงห์ยืนตระหง่าน ๓ ตัวหันหลังชนกันทวนธรรมจักร เป็นเสาแบบเดียวกับเสาที่สร้างขึ้นก่อนสมัยพระเจ้าอโศกหรือในสมัยเดียวกับพระองค์ที่สารนาถ ซึ่งเป็นเสาโดดๆและมักใช้จารึกคำสั่งสอนพระธรรมของพระเจ้าอโศก เสาแบบนี้มักตั้งอยู่ใกล้พระราชวัง ใกล้สถูปหรือใกล้สถานที่ศักดิ์สิทธิ์และมีลักษณะใกล้เคียงกับเสาที่เมืองเปอร์เซโปลิสในประเทศอิหร่านหรือเปอร์เซีย (ภาพที่ ๑๔)

ทางด้านหน้า ๒ ข้างของช่องทางที่จะเดินเข้าสู่เจดีย์ มีเสาแปดเหลี่ยมตั้งอยู่เป็นแถวทั้ง ๒ ข้าง ขนานไปตามด้านหน้าของเจดีย์ เป็นเสาแปดเหลี่ยมเรียบๆ สูงทะลุผ่านผนังช่วงกลางจนจรดเพดาน ทำให้ทางด้านหน้าถ้ำโปร่งเบาขึ้นและแสงสามารถส่องเข้ามาได้มาก เจดีย์มีความยาว ๑๖.๔ เมตร และลึก ๔.๖ เมตร ที่ผนังด้านข้างและด้านหลังของเจดีย์มีการตกแต่งด้วยประติมากรรมอย่างมากมาส่วนบนตกแต่งด้วยกุชูปอดและประตูหลอกขนาดเล็กเรียงเป็นแถวเต็มไปหมด ส่วนผนังด้านข้างแต่ละด้านสลักเป็นรูปช้าง ๓ ตัวยืนอยู่บนฐานที่มีรั้วเตี้ยๆล้อมรอบ เหนือประติมากรรมรูปช้างมีการสลักพระพุทธรูปประทับนั่งในซุ้ม ซึ่งคงสลักเพิ่มเติมขึ้นราวคริสต์ศตวรรษที่ ๔-๖ ในช่วงสมัยคุปตะ

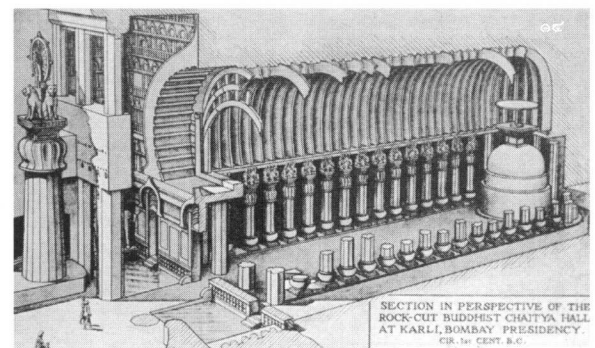
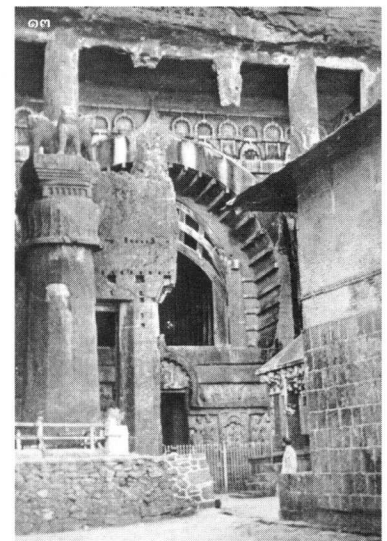
ถัดจากเจดีย์เข้าไปเป็นมุขทางเข้าสู่ห้องโถง ทางด้านหน้าของมุขแบ่งเป็น ๒ ชั้น ชั้นบนเจาะเป็นวงโค้งเกือกม้าเกือบเป็นวงกลม ผนัง ๒ ข้างของวงโค้งประดับด้วยวงโค้งเกือกม้าเล็กๆเรียงรายกันมากมาย ส่วนมุขชั้นล่างแบ่งเป็นช่องประตูทางเข้าสู่ห้องโถง ๓ ประตู เหนือประตูทำเป็นซุ้ม



ภาพที่ ๑๒
สถูปภายในถ้ำเพทสา

ภาพที่ ๑๓
ด้านหน้าถ้ำการ์ลระ

ภาพที่ ๑๔
รายละเอียดและ
โครงสร้างของถ้ำการ์ลระ

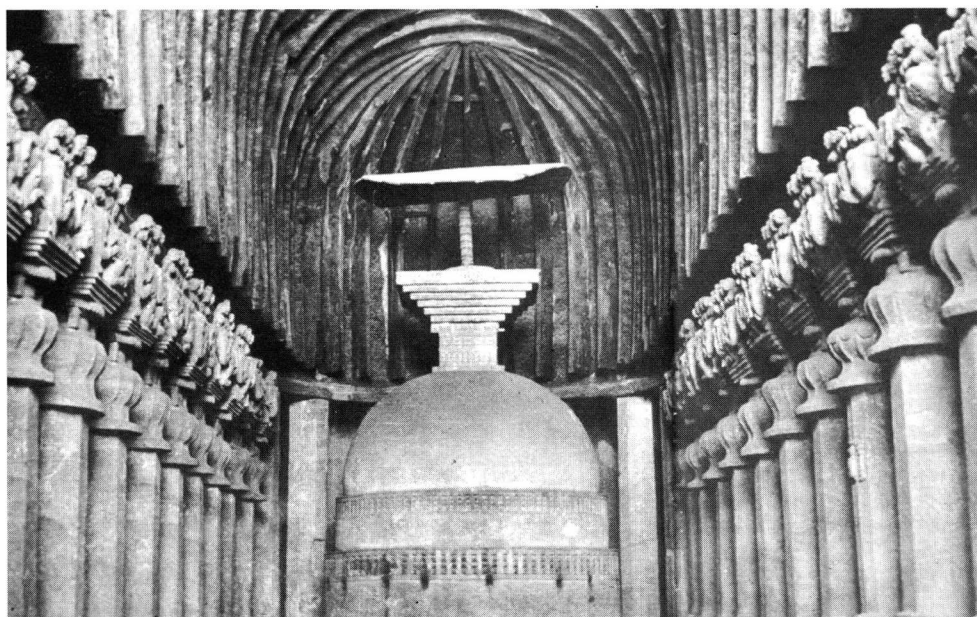


วงโค้งเกือกม้า ประตูช่องกลางเป็นประตูเข้าสู่ทางเดินตรงกลางภายในถ้ำ ซึ่งเข้าใจว่าเป็นทาง
 เข้าสำหรับพระสงฆ์ ส่วนอีก ๒ ประตูข้างๆเป็นทางเข้าสู่ทางเดินด้านข้างภายในถ้ำของ
 พุทธศาสนิกชน ผนังทางด้านซ้ายและขวาของช่องประตูทั้ง ๓ ช่อง มีภาพสลักชายหญิงคู่
 บางคู่ยืนในท่าตรึงคอก็คือ การยืนเอียงร่างกาย ๓ ส่วน คือหัวไหล่ สะโพกและหัวเข่า และบางคู่แสดง
 ท่าทางเคลื่อนไหวอย่างรุนแรง ซึ่งคงสลักขึ้นพร้อมๆกับถ้ำ มีลักษณะเป็นศิลปะสมัยมอญ

เมื่อเดินผ่านมุขเข้าไปยังห้องโถงก็จะพบเสาแปดเหลี่ยมเรียบๆ อยู่ข้างละ ๒ ต้น สายตา
 จะถูกนำไปพุ่งเข้าไปสู่โถงอันศักดิ์สิทธิ์ตรงปลายถ้ำด้วยเสาที่ดูหนักแน่น ๒ ข้างทาง แสงที่ผ่าน
 มาเข้าถ้ำเป็นแสงที่ถูกกรองด้วยแนวเสาที่เฉียง สองผ่านมายังวงโค้งเกือกม้าที่หน้ามุขและจึง
 ส่องเข้ามาภายในถ้ำ ทำให้แสงไม่จัดจ้าจนเกินไป ก่อให้เกิดความรู้สึกศรัทธาต่อสถานที่ ห้องโถง
 นี้นยาว ๓๗.๘ เมตร กว้าง ๑๓.๙ เมตร และสูง ๑๔ เมตร เสาที่ตั้งเรียงรายอยู่สองชั้นมีทั้งหมด ๓๐
 ต้น มีระยะห่างระหว่างต้น ๒.๗ เมตร เสาเหล่านี้มีการตกแต่งอย่างงดงาม เป็นการตกแต่งที่
 สมดุลย์ทั้งฐานเสาและหัวเสาคือ ฐานเสาทำเป็นรูปหมอนน้ำ ตั้งอยู่บนฐานลดหลั่นกัน ๓ ชั้น
 หัวเสาเป็นแปดเหลี่ยม ส่วนหัวเสาหลักเป็นรูปประฆังคว่ำ ถัดขึ้นไปเป็นบัลลังก์รูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส
 รองรับกลุ่มประติมากรรมที่ตั้งอยู่บนฐานเป็นชั้นๆ สลักเป็นรูปช้างหมอบ ๒ ตัว ตัวหนึ่งหันด้าน
 หน้า ส่วนอีกตัวหันด้านข้าง ซึ่งช้างแต่ละตัวมีหญิงชาย ๑ คู่นั่งอยู่ บุคคลเหล่านี้สวมเครื่องอาภรณ์
 ที่ดูมีน้ำหนักมาก ช้างได้พยายามหลีกเลี่ยงความซ้ำซากจำเจในการสลัก โดยสลักรูปม้าแทนรูป
 ช้างบนเสาด้านในๆ เสาเหล่านี้แสดงให้เห็นรูปทรงที่งดงามและความสามารถในการออกแบบ
 ภาพดังกล่าวแสดงออกมาในลักษณะเปรียบเทียบโดยช้างและม้าแทนธาตุพื้นฐานของโลก (ดิน
 น้ำ ลม ไฟ) ซึ่งจะมาทำการเคารพสักการะพระพุทธองค์

เพดานเหนือทางเดินตรงกลางภายในถ้ำเป็นเพดานโค้ง มีจันทันไม้มาประกอบ ซึ่ง
 แสดงให้เห็นถึงความนิยมในการใช้ไม้มาตลอด หรืออาจเพื่อลดเสียงสะท้อนที่เกิดขึ้น โดยเฉพาะ
 กับห้องโถงใหญ่ๆ ส่วนเพดานเหนือทางเดินด้านข้างเป็นเพดานแบนราบ นอกจากเสาที่มีการ
 ตกแต่งอย่างงดงามเหล่านี้แล้ว ยังมีเสาแปดเหลี่ยมที่ไม่มีการตกแต่งใดๆที่บริเวณส่วนโค้งท้าย
 อาคารอีก ๗ ต้น คงเป็นด้วยสาเหตุเดียวกับที่ถ้ำนาสิก สถูปที่อยู่ท้ายถ้ำเป็นสถูปที่มีองค์ประกอบ
 เรียบง่ายแต่ดูสง่างาม ฐานทรงกระบอก ๒ ชั้น ส่วนบนของฐานแต่ละชั้นมีเวทีกาล้อมรอบ ถัด

ภาพที่ ๑๔ ภายในถ้ำอาร์ละ



ขึ้นไปเป็นอันทุเรศรูปเครื่องวงกลมรองรับบัลลังก์รูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสและฉัตรรูปสี่เหลี่ยมซ้อนๆกันตามลำดับ ตรงกลางของฉัตรมีรูสำหรับใส่ท่อนไม้ยาวรองรับแผ่นหินวงกลมขนาดใหญ่ (ภาพที่ ๑๕)

การพัฒนาขั้นสูงนี้ก็ยังไม่เป็นอิสระจากการเลียนแบบเครื่องไม้เสียทีเดียว ยังพบเครื่องไม้เข้ามาประกอบ และการสลักหินเลียนแบบเครื่องไม้อยู่บ้าง แต่อย่างไรก็ตามอาจกล่าวได้ว่าเจดีย์-คฤหของการละได้บรรลุถึงแนวความคิดของพุทธศาสนาหินยาน และความสามารถในการพยายามออกแบบก่อสร้าง จนทำให้กลายเป็นเจดีย์คฤหที่มีรูปแบบคลาสสิกอย่างสมบูรณ์

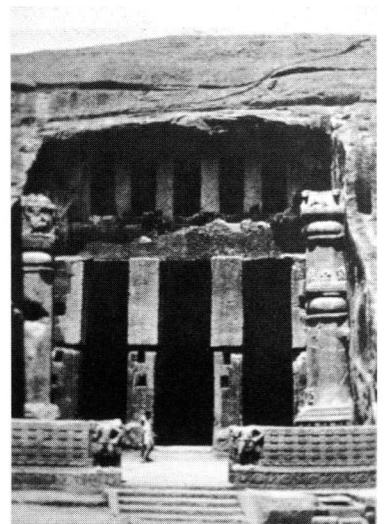
๗. กานเหรี (Kanheri 6) อายุประมาณ ค.ศ.๑๖๐ ตั้งอยู่ทางชายฝั่งทะเลอาหรับทางภาคตะวันตกของอินเดีย และอยู่ทางเหนือของโกนาทิวเต กานเหรีเป็นเจดีย์-คฤหแบบสี่เหลี่ยมผืนผ้าปลายมนที่สร้างขึ้นเป็นแห่งสุดท้ายในพุทธศาสนานิกายหินยาน คงสร้างเลียนแบบถ้ำเจดีย์-คฤหของการละ แต่มีสัดส่วนเพียง ๒ ใน ๓ ของถ้ำการละ ที่ลานด้านหน้ามีเสาแปดเหลี่ยมขนาดใหญ่อยู่ ๒ ข้างเช่นเดียวกับถ้ำการละ แต่ที่กานเหรีมีรายละเอียดที่แตกต่างออกไปคือเสานี้ไม่ได้สลักลอยตัวอยู่โดดๆ แต่สลักส่วนบนขึ้นไปจรดหลังคา ที่ช่วงกลางเสาถูกคั่นด้วยตัวรับน้ำหนักลักษณะคล้ายผ้าโพกศีรษะของแขก และที่เหนือบัวหัวเสาสลักรูปสิงห์เพื่อรองรับน้ำหนักของหลังคา ถัดจากเสานี้เข้ามาก่อนจะถึงทางเข้าสู่เจดีย์ มีแนวกำแพงเป็นฉากและเจาะเป็นช่องหน้าต่างรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าแนวตั้ง ๕ ช่องเรียงกันอยู่ด้านบน มีร่องรอยการเจาะรูใส่เครื่องไม้ ส่วนล่างเป็นแถวของเสารูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ถัดเข้ามาเป็นเฉลียงและมุขด้านหน้าของห้องโถงตามลำดับ ที่หน้ามุขนี้แบ่งเป็น ๒ ชั้นเช่นเดียวกับที่การละ คือชั้นบนเป็น กุฑู รูปร่างเกือบเป็นวงกลม แต่เข้าใจว่าคงสร้างไม่เสร็จ ชั้นล่างแบ่งเป็นช่องประตูทางเข้า ๓ ช่อง ผนังด้านข้างของช่องประตูมีการสลักรูปบุคคล ซึ่งสลักขึ้นคราวเดียวกับถ้ำ ที่ผนังด้านข้างของเฉลียงมีพระพุทธรูปสลักหินขนาดมหึมาประทับยืนแสดงปางประทานพร สูงถึง ๒๕ ฟุต จะเห็นได้ว่าเฉพาะภายนอกของเจดีย์-คฤหแห่งนี้ ได้กลายเป็นต้นแบบให้กับรูปแบบการก่อสร้างเจดีย์-คฤหอื่นๆ ในเวลาต่อมา (ภาพที่ ๑๖)

ภายในห้องโถงมีความยาว ๘๖ ฟุต กว้าง ๔๐ ฟุต และสูง ๕๐ ฟุต เพดานโค้งเฉพาะส่วนที่อยู่เหนือทางเดินตรงกลาง เพดานเหนือทางเดินด้านข้างแบนราบ มีแถวเสาที่ตกแต่งเฉพาะหัวเสา ไม่มีฐานเสา ตัวเสาเป็นแปดเหลี่ยม บัวหัวเสาพัฒนาเป็นแบบของอินเดียมากขึ้น คือระฆังมีลักษณะคล้ายผ้าโพกศีรษะแขก ถัดขึ้นไปเป็นฐานสี่เหลี่ยมจัตุรัสรองรับประติมากรรมที่มีลักษณะแตกต่างกันไป แต่มักใช้รูปช้างเป็นหลัก เช่น บุคคลขี่ช้างและช้างกำลังบูชาสถูป เป็นต้น สถูปที่ประดิษฐานอยู่ที่ส่วนโค้งท้ายถ้ำมีฐาน ๒ ชั้น แต่ฐานชั้นบนสูงเพียงเล็กน้อย ไม่มีเวทีกาอันตะเป็นรูปเครื่องวงกลม บัลลังก์และฉัตรหายไปหมดแล้ว

ถึงแม้ว่าเจดีย์-คฤหกานเหรีจะมีบางส่วนที่สร้างไม่เสร็จสมบูรณ์ แต่ก็ยังเป็นข้อมูลที่มีประโยชน์ เช่น การจัดองค์ประกอบบริเวณด้านหน้าถ้ำสามารถอธิบายรูปแบบด้านหน้าของถ้ำการละก่อนที่จะพังทลายจนเสียความสมดุลย์ทั้ง ๒ ข้าง และเจดีย์คฤหกานเหรีมีความโดดเด่นเพราะได้รับต้นแบบมาจากถ้ำเจดีย์-คฤหการละที่ได้มาตรฐานสูงสุด ยิ่งเป็นสิ่งที่แสดงว่าเป็นความพยายามขั้นสุดท้ายก่อนที่อาคารแบบที่เจาะเข้าไปในภูเขาสำหรับพุทธศาสนานิกายหินยานจะสิ้นสุดลง

ถ้ำเจดีย์-คฤหแบบผังสี่เหลี่ยมผืนผ้าปลายตัด

ในราวต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๒ ขณะที่เจดีย์-คฤหแบบสี่เหลี่ยมผืนผ้าปลายมนกำลังได้รับความนิยมอย่างสูงนั้น ก็ได้เกิดเจดีย์-คฤหอีกแบบหนึ่ง คือแบบผังสี่เหลี่ยมผืนผ้าธรรมดา บริเวณท้ายถ้ำไม่โค้ง แต่ตัดตรง เพดานแบนราบโดยตลอด ทางด้านหน้าถ้ำไม่มีวงโค้งเกือบมา



ภาพที่ ๑๖
ด้านหน้าของถ้ำกานเหรี /
แผนผังและรูปตัดด้านข้าง

และทำเป็นชั้นเดียว ภายในถ้ำไม่มีแนวเสาไม่มีการตกแต่งมากนักมักเป็นเจดีย์-คฤหาสน์ขนาดเล็กที่เรียบง่าย เจดีย์-คฤหาสน์ในรูปแบบนี้ที่สำคัญ ได้แก่ คุฑู ๖ (Kudu 6) อายุราว ค.ศ.๑๒๐ และ คิวเนรี ๓๘ (Shivneri 38) อายุราว ค.ศ.๑๕๐ เป็นต้น แต่เจดีย์-คฤหาสน์แบบผนังสีเหลี่ยมผืนผ้าปลายตัดนี้ ดูเหมือนไม่ค่อยได้รับความนิยมมากนัก อาจเป็นเพราะมีขนาดเล็กไม่บรรลุน้ำหนักที่ประโยชน์ใช้สอยและความรู้สึกทางจิตใจเท่าที่ศาสนิกชนต้องการก็เป็นได้

ครั้นเมื่อศาสนาพุทธนิกายมหายานได้เจริญขึ้นในอินเดีย และมีบทบาทในสังคมมากขึ้น การสร้างศาสนสถานในพุทธศาสนาจึงยึดถือคติแบบมหายานเป็นสำคัญ มีการสร้างรูปเคารพของพระพุทธเจ้าหรือพระพุทธรูปกันอย่างแพร่หลาย แทนสัญลักษณ์เก่าๆที่เคยทำกันมา เช่น สถูป เป็นต้น และยังสร้างรูปพระโพธิสัตว์อีกมากมาย เจดีย์-คฤหาสน์ก็เช่นกัน มักสลักพระพุทธรูปไว้ทางด้านหน้าของสถูป ซึ่งเป็นการให้ความสำคัญของพระพุทธรูปมากกว่าสถูป นอกจากนี้ยังสลักพระพุทธรูปอยู่ตามผนังเต็มไปหมด ถ้ำเจดีย์-คฤหาสน์แบบผนังสีเหลี่ยมผืนผ้าปลายมนสมัยหลังๆ ซึ่งเป็นถ้ำแบบมหายานที่สำคัญ ได้แก่ อชันตา ๑๙ (Ajanta 19) และ อชันตา ๒๖ (Ajanta 26) อายุโดยราวปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๕, ถ้ำเอลโลรา ๑๐ (Ellora 10) หรือถ้ำวิศวรรคม (Visvakarma) อายุโดยราวปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๗ เป็นต้น ครั้นสิ้นสุดสมัยหลังคุปตะ (Post-Gupta) ราวปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๗ ความนิยมในการขุดเจดีย์-คฤหาสน์เพื่อเป็นพุทธสถานก็เสื่อมความนิยมลง จนกระทั่งเลิกกันไปในที่สุด

* * * * *

เอกสารอ้างอิง

- หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, *ศิลปะอินเดีย*, กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๑๙.
Debala Mitra, *Buddhist Monument*, Calcutta : Sahitya Samsad Pvt.Ltd., 1980.
Edita Lausanne, *Ajanta*, Switzerland : Madanjit Singh, 1965.
Owen C. Kail, *Buddhist Cave Temples of India*, Bombay : D.B.Taraporevala Sons and Co.Private Ltd., 1975.
Percy Brown, *Indian Architecture (Buddhist and Hindu Periods)*, Bombay : D.B.Taraporevala Sons and Co.Private Ltd., 1965.
Ramesh Shankar Gupte and B.D.Mahajan, *Ajanta, Ellora and Aurangabad Caves*, Bombay : D.B.Taraporevala Sons and Co.Private Ltd., 1962.
Satish Grover, *The Architecture of India (Buddhist and Hindu)*, New Delhi : Vikas Publishing House Pvt.Ltd., 1980.
Vidya Dehejia, *Early Buddhist Rock Temple*, London : Thames and Hudson Ltd., 1972.